

Mens en vogel – een liefdesrelatie

Mensen zijn mensen en vogels zijn vogels. Daar is geen speld tussen te krijgen. Maar al zijn wij mensen duidelijk een andere soort, we hebben verbluffend veel ‘vogel’ in ons. En vogels op hun beurt gedragen zich in tal van opzichten verdacht menselijk. Dat is geen wonder; we hebben een ontwikkelingsgeschiedenis van vierhonderd miljoen jaar gemeenschappelijk, de geschiedenis van de gewervelde dieren. Het is dus logisch dat erfelijke aanleg, kenmerken en gedragingen van mens en vogel opvallend veel op elkaar lijken.

De vleugels van vogels en de ledematen van zoogdieren worden door dezelfde genen gestuurd. De productie van eierschalen wordt door dezelfde erfelijke eigenschappen geregeld die bij de mens voor botvorming zorgen. De erfelijke factoren die bij vogels de kleur van het verenpak bepalen zijn bij de mens verantwoordelijk voor de huidpigmentatie.

Het is beslist niet zo dat zoogdieren – waar de mens biologisch toe behoort – verder ontwikkelde vogels zijn. Beide stammen van de reptielen af, van kruipend gedierte dus. Preciezer gezegd: van de dinosauriërs. Dat staat ons als de hoogst ontwikkelde zoogdieren en vermeende kroondragers van de schepping misschien niet erg aan, maar zo is de evolutie op onze thuisplaneet nu eenmaal verlopen.

Na een langdurig gemeenschappelijk traject namen vogels en zoogdieren in het mesozoïcum een andere afslag. De vogels van nu zijn niets anders dan gevleugelde dinosauriërs met een korte staart. De schubben van de hagedissen hebben zich in de loop van de tijd doorontwikkeld tot het verenpak van de vogels. Eerst klommen ze in bomen en daarna veroverden ze op vernuftige wijze het luchtruim. De zoogdieren bleven aan de grond. Het duurde nog honderd miljoen jaar voor de mens zich daaruit ontpopte. En uitgerekend deze jongste speler in de evolutiegeschiedenis van de aarde heeft de rol van heerser naar zich toe getrokken. Maar ondanks alle superioriteit heeft de mens zijn gevederde vrienden altijd bewonderd, benijd en bezongen. Vogels hebben een plek in ontelbare gedichten en volksliederen. Vooral in gedichten en liederen over de liefde vliegen vogels voorbij, met name leeuweriken en nachtegalen. Vogels vervullen in sprookjes en fabels vaak een hoofdrol om de fantasie van de lezer te prikkelen. Maar weten deze verhalen, weet dit culturele erfgoed ons nog mentaal en emotioneel te pakken in een tijd dat zowel ouders als kinderen nooit van leeuweriken of nachtegalen, van winterkoninkjes of arenden gehoord hebben?

Als je dat wilt veranderen, als je weer dichterbij de natuur wilt komen en die in al haar veelzijdigheid wilt ervaren, hoeft je echt niet naar Canada of Kamtsjatka af te reizen. Het goede vliegt je hier om de oren! Als het op observeren aankomt, hebben vogelaars het bovendien een stuk makkelijker dan bijvoorbeeld hamsterfans. Want vogels hebben bonte kleuren, ze trekken graag de aandacht en op een enkele uitzondering na zijn ze overdag actief. Ze zijn bijna altijd in de weer en betoveren onze zintuigen.

De groeiende kennis over vogels en daarmee de animo om ze te observeren, maakt dat de vreugde over de herontdekte natuur beklijft. Hoe meer je weet, hoe meer je ziet, hoe meer je begrijpt

en hoe blijer je wordt van die nieuwe kennis. De wereld om je heen met al zijn levendigheid wint aan betekenis. Hoe meer we op vogels focussen, hoe beter we snappen waarom we zo met ze weglopen en waarom ze in veel opzichten een betere versie van de mens zijn.

Er is wel oefening nodig om vogels te kunnen identificeren, vooral wanneer ze zich maar kort of helemaal niet vertonen. De karakteristieke roep en zang verraden de bron en daarmee de soort. Er zijn talloze hulpmiddelen om te achterhalen om welke vogel het gaat, maar zelfs gewapend met vogelgids en klankvoorbeeld is het voor veel mensen nog moeilijk met zekerheid te zeggen welk type vogel ze voor zich hebben. Is het een merel of een spreeuw? Een huismus of veldmus? Een Turkse tortel of een houtduif? Na rijp beraad denken we het te weten: het was een merel, een huismus, een Turkse tortel. Maar dan? Willen we niet meer over deze vogels weten?

Vogels leren kennen betekent voor mij meer dan hun naam paraat hebben. Als ik de soortnaam ken, weet ik verder nog niets: bijvoorbeeld hoe hij zijn dag doorbrengt en waar hij slaapt. Ik weet niet of dit fluitende merelmanneltje dezelfde is als de merel waar ik vorig jaar zo blij van werd. Ik heb geen idee hoe oud hijs is of waar hij vandaan komt. En ik weet al helemaal niets over het gezinsleven en de gevoelswereld van dit dier. Zou hij bijvoorbeeld een zorgzame vader voor zijn jongen zijn?

Wanneer heb jij voor het laatst een bewuste ontmoeting met een vogel in de natuur gehad? Wanneer heb je voor het laatst de roep van een koekoek gehoord, naar een tjilpende zwaluw geluisterd of het geklepper van een ooievaar opgevangen? Is dat lang geleden?

Als we eerlijk zijn, moeten we toegeven dat er een brede kloof is ontstaan tussen mensen en de in het wild levende vogels, even afgezien van de soorten die onze steden hebben veroverd. Vogels staan ver, mijlenver, van onze gevoelswereld af. We zien

ze nog het vaakst op ons bord, in de vorm van kippetjes met een ongelukkig lot.

Maar zo is het niet altijd geweest. Onze overgrootouders – boeren, vissers, jagers – leefden een dikke honderd jaar geleden nog op het platteland, en ze werkten onder de blote hemel. Zelf ben ik een van de laatste getuigen geweest van dit aflopende tijdperk in een afgelegen dorp in de Midden-Elbe. In een omgeving die niet werd beheerst door technische ruis lette men veel meer op de tekenen van de natuur; het gezang van de leeuweriken, de regenroep van de vink, de trek van kieviten, ganzen en kraanvogels waren belangrijke bronnen van informatie en inspiratie.

Het arriveren van de eerste zangvogels was voor onze voorouders het sein om te gaan zaaien. En ook voor goed oogstweer keken ze naar de vogels, hun gevleugelde weerprofeten. Niemand kon een betere inschatting maken dan de vogels. Onze voorouders hebben hun gedrag nauwkeurig bestudeerd en van hun kennis geprofiteerd.

Vandaag de dag moeten we de vogelwereld weer van voren af aan herontdekken. Zonder de vogels te willen vermenselijken is het toch verdedigbaar om hun vaardigheden en gedragingen zo te beschrijven dat iedereen ze begrijpt; in een taal die emotie en fantasie oproept, die nieuwsgierig maakt en bovendien bij het wetenschappelijk denken aansluit. Dat heb ik in dit boek geprobeerd. Ik hoop dat het je een handje helpt om de natuur in je leven toe te laten, om haar stem te horen en te vertalen. En het zou helemaal mooi zijn als er een bevlogenheid voor het leven van onze gevleugelde vrienden ontstaat. Want als je je echt en met al je zintuigen laat raken door de natuur, zul je merken dat er een diep verlangen ontstaat. Veel mensen lijken dat kwijt te zijn, hoewel het intrinsiek bij ons leven hoort. Dan bedoel ik een verlangen naar respons, naar een gevoel van verbonden zijn en meebewegen met onze natuurlijke oorsprong. Een verlangen dat ons raakt, verandert en uiteindelijk innerlijke vrede geeft.

Steeds meer mensen hebben het gevoel dat er in hun leven iets ontbreekt. Ze willen geen imitatie meer, ze zoeken het origineel. Ze schakelen steeds vaker van online naar offline, naar de fysieke wereld. Door de wondermooie essentie van de natuur binnen te laten, groeit onze passie voor de wereld waarin we leven.

Het aantal vogelaars neemt explosief toe. Vanuit Engeland en Amerika, waar *birdwatching* bijna een volkssport geworden is, waait deze beweging over naar het Europese vasteland. Het is nu ook bij ons algemeen geaccepteerd om interesse voor vogels te hebben en daar op een feestje over te praten. ‘Waarom ben ik daar niet eerder opgekomen?’ vroeg een vrouw laatst, die net had ontdekt hoe fascinerend deze tak van sport is. Vogels zijn ideale metgezellen op onze wandelingen en relaxmomenten. En je hoeft ze niet eens aan de lijn te houden. Ze zijn er gewoon, alsof ze ons graag gezelschap houden.

Mijn onderzoek naar vogels

Ik ben medio vorige eeuw geboren en heb de eerste achttien jaar van mijn leven doorgebracht in een wereld die niet meer bestaat. Mijn wortels liggen in een klein dorp met een grote kerktoeren tussen de Elbe en de Dübener Heide, iets ten zuiden van Lutherstadt Wittenberg, in de toenmalige DDR. Hoe en waar iemand opgroeit drukt een stempel op zijn leven, en zo was het ook bij mij. Ik was elke dag buiten tot de zon onderging, ondervond de jaargetijden aan den lijve, had contact met alle mogelijke dieren, en was op een bepaalde lotsverbonden manier afhankelijk van de natuur voor het groeien en gedijen van alles wat leeft.

Jaren later vertoonde ik hierdoor afwijkend gedrag; althans in de ogen van de staat. Daar moest naar gekeken worden. Zoals in

het 'verslag OPK [*Operative Personenkontrolle*]' (1982) te lezen is, 'groeide D op in een onderontwikkeld keuterboergezin en werd ouderwets opgevoed. Dat leidde tot grote schuchterheid op school. Dit veranderde met het verlaten van het ouderlijk huis'.

We leidden inderdaad een traditioneel, om niet te zeggen archaisch, zelfverzorgend bestaan. Mijn vader noemde zichzelf niet zonder trots een 'vrije boer'. Mijn moeder had precies in haar hoofd wanneer er wat gebeuren moest om het jaar rond over alle benodigde levensmiddelen te beschikken. We aten alles wat tuin, veld en stal opleverden. Er werden voorraden aangelegd om de winter door te komen. Het leven bestond uit hard werken zonder machines, we waren tenslotte onafhankelijk en dat beviel ons. 'Vakanties' bestonden uit fietstochtjes naar het buurdorp op zondagnamiddagen. Paarden en koeien, varkens en schapen, kippen, eenden en ganzen moesten dag in dag uit verzorgd worden. De beesten hoorden bij het gezin. Wij gingen pas eten als zij gevoerd waren.

Wat er ook gebeurde, ik was erbij: ploegen, eggen en zaaien, maaien met de zeis, rapen hakken, distel steken, hooien, aardappels rooien en zelfs het slachten. Deze dingen waren voor mij zo vanzelfsprekend als spelletjes op de smartphone voor kinderen van nu. We verzamelden bosbessen in de zomer, paddenstoelen in de herfst en hout in de winter; om te koken, te bakken en ons te verwarmen. Toen ik zes was bracht ik in mijn eentje de paarden naar de wei of hielp ik met inspannen. Ik nam de eenden mee naar de dorpsvijver en in de boomgaard hoedde ik de ganzen. Die communiceerden voortdurend met elkaar en ik met hen. Ik verveelde me geen moment. Ik had zeeën van tijd om spelenderwijs te observeren.

Op school deed ik flink mijn best. Het was een minischooltje met een familiale sfeer en heel kleine klasjes. Ik adoreerde mijn bruinverbrande meesters en juffen. Op mijn achttiende kon ik als arbeiders- en boerenkind een studiebeurs krijgen en omdat

scheikunde ‘welstand, brood en voorspoed’ beloofde, ging ik voor die studierichting. Geen gelukkige keuze, zoals ik later concludeerde. Ik zette door, maar de gedoodverfde carrière bij een groot chemieconcern, daar wilde ik niet aan.

Mijn weg werd mede bepaald door de drang naar een vrijer leven, en dat heeft me ten slotte op het vogelspoor gezet. Na ruim tien jaar in collegezalen, werkplaatsen, laboratoria, cleanrooms en kantoren begon het me te dagen dat ik daar weg moest. Ik miste het buiten zijn, de beweging, de verbondenheid met bomen en dieren. Maar hoe volg je je innerlijke verlangen zonder in conflict te komen met de wet? De DDR kende het recht op arbeid, maar ook de plicht daartoe.

Toen ik tweeëndertig was, nam ik de belangrijkste beslissing van mijn leven. Ik koos voor onafhankelijkheid en eigen verantwoordelijkheid in plaats van de onderworpenheid van een gezagsverhouding, en beëindigde mijn dienstverband als gepromoveerd biochemicus bij het Oost-Berlijnse Milieu-instituut. Een ongehoord besluit, want onder het Oost-Duitse socialisme waren zelfstandige natuurwetenschappers een onbekend fenomeen. In plaats van milieudata in kaart te brengen en daarover het strengste stilzwijgen in acht te moeten nemen, wilde ik de ontspoorde milieusituatie daadwerkelijk verbeteren door middel van openbare voorlichting en kennisoverdracht. Onze materiële bestaansgronden werden bedreigd en daar wilde ik op wijzen. Ik wilde mens en natuur bij elkaar brengen.

Drie jaar voor ik uit het reguliere beroepsleven stapte, lag ik al onder het vergrootglas van de *Staatssicherheit*, beter bekend als de Stasi. Mijn lezingen in kerkelijke kringen over ons bedreigde milieu waren niet onopgemerkt gebleven. Uit de protocollen van de ‘veiligheidsorganen’, die later werden vrijgegeven, blijkt dat ik mij als ‘milieubeschermer’ verdacht had gemaakt. Zo was er de verdenking (verkorte formulering) van ‘samenzweringen om wederrechtelijke doelen na te streven vlg§ § 218StGB’ en

de verdenking van ‘onwettige contacten met buitenlandse instituten in het Westen vlg. § 219 StGB’. Mijn doen en laten werd nauwgezet gevolgd: ‘5.30 uur: nog geen beweging in de woning’ tot ‘om 22.30 uur brandde er nog licht in de woning’. De opmerkelijke kameraden vonden ook informatie als ‘keukenraam op een kiertje, brievenbus leeg’ het noteren waard. Zat er wel post in de brievenbus, dan werd die even meegenomen en in het geniep gekopieerd.

Al had ik niet direct last van dit toezicht, de angst voor repressie en hechtenis was mijn constante metgezel. Ik woog altijd zeer zorgvuldig af wat ik wanneer zei, tegen wie, en wat ik voor me hield. Vaak vreesde ik na een verhitte discussie in de boeien te worden geslagen zodra ik een stap buiten de deur zette. In de gevangenis komen was mijn ergste nachtmerrie. Want informatie verzamelen en verspreiden over het milieu was in de DDR een strafbaar feit. Er gold geen maximumstraf voor en de wet zelf was geheim, maar er werden wel doelgericht geruchten over verspreid. Terwijl iedereen ook zonder kennis van enige data zo kon bedenken dat er iets ernstig mis was tussen Buna en Bitterfeld, deden de media er hardnekkig het zwijgen toe.

Hoe moet je in dit soort omstandigheden de noodklok luiden over een zorgelijke milieusituatie? Ik koos in eerste instantie voor de verbale manier. Sprookjes worden tenslotte ook mondeling overgeleverd, en die blijven ook hangen. Natuurexcursies organiseren leek mij een goede methode om mensen te bereiken en te mobiliseren. In juni 1982 nodigde ik de pers uit voor een ‘ecologische zondagwandeling’. Er kwamen ruim tachtig personen om door het Maagdenburgse Elbauenpark te struinen. Op de oostoever van de Elbe troffen we foeragerende ooievaars en reigers, rondcirkelende wouwen en zelfs een koe die net een kalfje had gekregen. Koetjes en kalfjes zijn politiek niet verdacht, maar aan de andere kant van de rivier rookten de schoorstenen van de pesticidefabriek VEB Fahlberg-List, een

producent van insecticiden. Een brandend actueel onderwerp, gezien het feit dat diverse vogelsoorten door het beruchte DDT al op het randje van uitsterven balanceerden. Daar werd tijdens de excursie ook over gesproken. Onder de deelnemers bevonden zich diverse verslaggevers, maar helaas niet van dagbladen, zoals ik graag gezien had; het waren zogenoemde *Inoffizielle Mitarbeiter* (IM) van de Stasi, die naar de schuilnamen Peter Paul, Ernst en Richard Wagner luisterden. Dat wisten ze allemaal niet van elkaar, en ik had op mijn beurt geen idee van hun missie. Opgeteld schreven ze twaalf A4'tjes vol met verslagen over de twee uur durende rondleiding.

Bemoedigd door deze verrassend hoge respons plande ik nog meer natuurwandelingen. Maar de lokale krant waarin ik dat aankondigde, speelde niet meer mee. De aankondigingen werden helemaal niet of met verkeerde of ontbrekende tijdstippen en plekken geplaatst. Toeval? Een notitie in een akte van de Stasi vermeldt dat 'artikelen van D gecontroleerd' moesten worden. Voor de journalist die dit voorschrift aan zijn laars lapte, dreigde 'ontslag op staande voet'. Mijn experiment was gedoemd te mislukken.

Dit alles speelde zich achter voor mij onzichtbare schermen af. Ik hield toen wel rekening met de mogelijkheid dat ik in de gaten werd gehouden, maar deze grootschaligheid kwam niet bij me op. Op alle terreinen van mijn leven stonden 'bewakers' paraat. Zo slaagde een IM erin om even mijn agenda achterover te drukken en alle namen, adressen, telefoonnummers en afspraken over te schrijven. Overal waar ik kwam, was er wel een verdekt opgestelde informant aanwezig. Ondanks deze vereende krachten lukte het de Stasi-instituten echter niet mijn persoontje grondig genoeg in beeld te krijgen.

Toen gebeurde er iets wat ik nauwelijks voor mogelijk hield: zowel in mijn hoofd- als nevenverblijf werd afluisterapparatuur geplaatst. Privégesprekken werden afgeluisterd, schriftelijk uit-

gewerkt en aan het protocol toegevoegd.

Voor het inbouwen van de afliuisterapparatuur, wat gelijkstaat aan staatsrechtelijke huisvredebreuk, moest de generale staf in actie komen. Op 14 december 1982 werden acht gezinnen in ons appartementencomplex het huis uit gewerkt, zonder dat iemand nattigheid voelde; zelfs de betrokkenen niet! Alle bewoners waren die dag buitenshuis gelokt. Zelf was ik met mijn vrouw door de chef van uitgeverij Urania in Leipzig uitgenodigd om te praten over het boek *Zurück zur Natur?* dat ik had aangeboden. De Stasi had het manuscript al in handen. De uitgeefdirecteur werd op samenzweerderige wijze opgedragen om ‘Dr. D mee te delen dat zijn boek werd geweigerd’ en wel op een door de Stasi gedicteerde datum: 14 december 1982. Hij kreeg bovendien het verzoek ‘D’s reactie nauwlettend te observeren’. Maar enkele uren voor de afspraak meldde de uitgeefdirecteur zich ziek; zijn plaatsvervanger, die van niets wist, nam het over en er volgde een inhoudsloos gesprek.

De uitgeverij had een rapport over het geplande boek laten opstellen. Dat viel zo positief uit dat de directie argwaan kreeg en opdracht gaf tot een tweede rapport. Inmiddels had ook de Stasi een geheim verslag laten opmaken. De twaalf A4’tjes tellende beoordeling was vernietigend: de verhouding tussen mens en natuur werd als ‘subjectief’, ‘polemisch’ en ‘gevaarlijk’ weggezet; de concrete successen van de DDR en Sovjet-Unie ontbraken, de tekst gaf voeding aan twijfel en angst en ‘het boek was geen verrijking’. Het project werd zonder enige mededeling in de ijskast gezet. Er volgde drie jaar van onzekerheid.

In die periode verhuisde ik met mijn jonge gezin van de grote stad naar een oud, leegstaand huis in een dorp van driehonderd zielen in een van de oudste en inmiddels ook grootste natuurgebieden van Duitsland, de Midden-Elbe. Daar was ik de eerste die fruitbomen, wijnstokken en bessenstruiken plantte. Groenten en aardappels volgden. Er kwam geen chemie aan te

pas – wel veel, heel veel, handenarbeid en creativiteit. Door niet alleen in woord, maar ook in daad ecologisch te leven, oogste ik niet slechts een diepe voldoening, maar ook een hoge mate van geloofwaardigheid en overtuigingskracht. Ik werd een alternatieveling, maar meer vanbuiten dan vanbinnen. Ik wilde me blijven roeren, al was het als onafhankelijk instituut. Ik verdrong zo goed en zo kwaad als het ging welke risico's ik liep, vermeed openlijke provocaties en omstreden begrippen, gedroeg me vooral vriendelijk-optimistisch en probeerde oplossingen en methodes aan te reiken om iets te doen aan de ecologische misère die er officieel niet mocht zijn. Subtiële satire en subversieve humor vierden hoogtij. Tussen allerlei regels door werden boodschappen gecommuniceerd die op het juiste adres met een besmuikt lachje werden ontvangen.

Eind 1986 kwam *Zurück zur Natur?* toch nog uit. De publicatie was een gelukkig toeval en is te danken aan de redacteur van Urania Verlag Leipzig. Hij was met veel inventiviteit, geduld en moed alle ministeries die toestemming moesten geven voor de uitgave te slim af geweest; drie jaar voor de politieke omwenteling. 'We hebben twee versies nodig: een goedgekeurde, die dus een vergunning krijgt, en een echte.' Er werd een nieuw officieel rapport georganiseerd. Toen de drukvergunning binnen was, zette de redacteur zijn leven op het spel door de versies kordaat om te wisselen. Zo werd *Zurück zur Natur?* na deze lange aanloop een soort cultboek van de Oost-Duitse milieubeweging, die naast de vredes- en mensenrechtenbeweging een doorslaggevende drijvende kracht was in de aanloop naar de vredige revolutie in 1989.

Na de val van de politiestaat waren mijn ideeën plotseling populair. In 1990 werd ik afgevaardigde in de eerste vrij gekozen volksvertegenwoordiging en ging ik de commissie voor milieu, natuurbescherming en reactorveiligheid leiden. In de laatste dagen van de DDR lukte het nog om unieke natuurlandschap-

pen door een Programma Nationale Parken onder duurzaam beschermbeheer te stellen, waaronder delen van de Oostzeekust, het merenplateau in Mecklenburg, de Elbe en de Oder. Deze nieuwe, grote beschermde natuurgebieden werden gevierd als het ‘tafelzilver van de Duitse eenheid’.

Maar één ding werd al heel snel duidelijk: er werd op industrieel en agrarisch terrein weliswaar het nodige teruggeschroefd, maar een consequente revolutie op het gebied van landbouw en energie, een ecologisch verantwoord economisch beleid, spaarzame benutting van natuurlijke grondstoffen en milieubewust consumptiegedrag, botsten met optimale winstmarges. Ik stuitte weer op grenzen. Oude en nieuwe ecologische problemen werden door een politieke zowel als maatschappelijke meerderheid verdrongen. Ik raakte gefrustreerd van een leven dat uit één grote opeenvolging van doelloze vergaderingen bestond. Ik voelde me als een vogel in een kooi, ik kreeg niets meer mee van de wisselende seizoenen. Na een jaar als parlementariër haakte ik af. Dolblij ging ik terug naar mijn geliefde natuur.

En die begon al op te leven. De ergste vervuilers waren binnen een paar maanden buiten bedrijf gezet. Het water van de Elbe bereikte een kwaliteit waar ik eerder niet van had durven dromen. De schoorstenen spuwden geen rook meer uit.

Maar waar kwamen al die bont verpakte producten in de warenhuizen vandaan? Een groot deel was afkomstig uit verre, exotische streken. Het voelde als een warm bad. Waren we in het paradijs gekomen? Dus niet! Arbeid en milieuvervuiling waren slechts verplaatst, geëxporteerd; uit het oog, uit het hart.

De voortgaande plundering van de aarde slaat inmiddels alles en trekt diepe sporen. De productie van wegwerpproducten heeft een omvang die dertig jaar geleden nog niet voorstelbaar was. Met het constant groeiende verbruik neemt ook onze ecologische voetafdruk toe. Leven we misschien op te grote voet?

Het tijdperk van de mens drukt een steeds groter stempel op